

ÉRTELMISÉGI
KARRIERTÖRTÉNETEK,
KAPCSOLATHÁLÓK,
ÍRÓCSOPORTOSULÁSOK

3.

Szerkesztette
BIRÓ ANNAMÁRIA – BOKA LÁSZLÓ

reciti – Partium Kiadó
Budapest – Nagyvárad, 2018

A könyv megjelenését az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont támogatta.

Minden jog fenntartva.

Könyvünk a Creative Commons

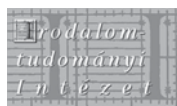
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc

(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)

feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

A kötet a Partiumi Keresztény Egyetem és az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet együttműködésében valósult meg.

Korrektúra: Budai-Király Tímea, Gulyás Orsolya

Tördelés, grafika: Vincze Judit

ISBN 978-615-5478-53-6

ISBN 978-606-8156-98-9

© Szerzők és szerkesztők, 2018

© reciti – Partium Kiadó

NÁDAS PÉTER, A KARRIER NÉLKÜLI ÍRÓ*

„én csak azt tudhatom mondani, amit én mondanék”
(Nádas Péter)

Terminológiai dilemmák

Választott kortárs témámmal kapcsolatban nagyon sokáig kellett izlelgetnem a konferencia címében megadott hármas terminológiát: *értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írói csoportosulások*. A körültekintően fogalmazó felhívásban szerepel még a „magyar értelmiségtörténet” terminus, valamint az „egyéni és csoportos karriermodellek”. Vajon hogyan lehet ilyen megközelítésben szemlélni a kortárs magyar irodalmi közéletet, beszélhetünk-e írói karriermodellekről ma élő magyar alkotók tekintetében? Vagy talán onnan kellene kezdeni a vizsgálódást, hogy a kortárs magyar irodalmi intézményrendszerben egyáltalán nem ezen a szinten jelentkeznek a problémák, hanem azon, hogy van-e napjainkban „magyar értelmiség”, és ha van, akkor hogyan rétegződik, és milyen funkciót tölt be például ezen rétegzettségben belül a „szépirodalmi elit”? És ha igen, akkor elmondható-e a „története”? Arról nem is beszélve, amiről végül is beszélni fogok, hogy egy Nádas Péter nevű kortárs magyar írónak milyen ráhatása, szerepe, ne adj’ isten, beleszólása lehet egy ilyen létező (vagy nem létező) történetbe.

Az előbb jelzett terminológiai dilemmák mentén halad Kristóf Luca 2011-ben megjelent összefoglaló tanulmánya (*Elitkutatások Magyarországon 1989–2010*), amelyben a szerző a következőképpen tesz különbséget értelmiségi és elit között: „Az értelmiség egésze nyilván nem tekinthető a kulturális elit részének, akármilyen széles definíciót veszünk is alapul. [...] Az értelmiség kultúra- és közvélemény-formáló elitje azonban a kulturális elit része.”¹ Az elitkutatások

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

1 KRISTÓF LUCA, *Elitkutatások Magyarországon 1989–2010 = Eliték a válság korában. Magyarországi eliték, kisebbségi magyar eliték*, szerk. KOVÁCH Imre, Bp., MTA Politikatudományi Intézet, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Argumentum Kiadó, 2011, 37–56.

markánsan kategorizáló törekvései nyomán a kulturális elit tovább rétegződik, és így kerül szóba a kulturális elit újabb szegmense, a „szépirodalmi elit”,² amely minden bizonnyal azokat az írókat, költőket, kritikusokat foglalja magába, akik véleményformáló erővel hatnak a társadalomra. Kristóf 2014-ben jelenteti meg önálló kötetben³ a nevezett tanulmányt, amely 2001-es és 2009-es kutatásokból is dolgozik, és remek táblázatokba foglalja például, hogy a magyarországi kulturális elit szavazatai alapján kik azok, akik szerintük a 2000-es években a legerőteljesebben befolyásolták a közvéleményt.

Szerbhorváth György a kötetéről írt recenziójában – amelynek eléggé árulkodó módon az a címe, hogy *A véleményformáló értelmiségi elit alkonya*⁴ – kiemel egy ötös listát a 2001-es felmérésből, ahol „Esterházy az első, Jancsó Miklós a második, Konrád a harmadik, majd jön Hankiss, Makovecz, Nádás”), ugyanakkor jelzi, hogy sok válaszadó a „kulturális elit” soraiból értelmezni sem tudta az erre vonatkozó kérdést, majd hozzáteszi, hogy „[a]z a gyanúm, hogy az elittagok itt is az elvárásokhoz igazodtak”. A 2015-ös évből visszatekintő, keserű hangú recenzió a 2001–2009-es mérésekről azt írja: „csak a katyvaszt, a zavart érzékeljük a kulturális elit körében is, s elképzeljük, ma (azaz 2015-ben – D. E.) hogyan nézne ki e lista.”

Ilonszki Gabriella és Lengyel György 2009-es tanulmánya már élesebben és markánsabban fogalmaz, amikor azt írja, hogy „a válság a *demokratikus intézmények működési mechanizmusának és az elitek magatartásmódjának zavarát* hozta felszínre”.⁵ A 2008-as válságról lévén szó, amelynek „történelmi villanófényénél” a szerzők szemügyre veszik az elitelmélet fogalmi apparátusát, valamiféle „színelit demokráciára” vonatkozó hipotéziseiket a 2000-es évek „új elitelméletére” hivatkozva fogalmazzák meg, amikor azt írják, hogy „a demokratikus játékszabályokat illető elitkonszenzus hiánya fatális lehet a demokratikus stabilitás szempontjából”.⁶ Az általuk tematizált „új elitelmélet” fényében fontosnak tartják megemlíteni, hogy „[h]a jelentős elitcsoportok kételkedni kezdenek abban, hogy más csoportok is elfogadják a demokratikus feltételek közös tételét, ha gyanakodni kezdenek, hogy a többiek szűk pártérdekeket követve átléphetik a demokratikus játékszabályokat, úgy nem beszélhetünk konszolidált demokráciá-

2 Uo., 51.

3 KRISTÓF Luca, *Véleményformálók. Hírnév és tekintély az értelmiségi elitben*, Bp., L'Harmattan, 2014.

4 SZERBHORVÁTH György, *A véleményformáló értelmiségi elit alkonya*, Átlátszó.hu, 2015, <https://szakirodalom.atlatszo.hu/2015/03/04/a-velemenformalo-ertelmisegi-elit-alkonya/>. Letöltve: 2017. 08. 01.

5 ILONSZKI Gabriella – LENGYEL György, *Válaszúton: konszolidált vagy színelit demokrácia?* Politikatudományi Szemle, 2009/1., 7–25. Kiemelés az eredetiben: D. E.

6 ILONSZKI – LENGYEL, *i. m.*, 9.

ról”.⁷ Hogy mik ezek a „közös tételek”, nem tudjuk meg, azt viszont igen, hogy a rendszerváltozás elitkonszenzuson alapuló tárgyalások mentén ment végbe, ahol az említett szerzők terminológiája szerint az „elitmegállapodás” forgatókönyve szerint történtek a dolgok. Ez a megállapodás bomlik meg 2008 után, ami az elitkonszenzus megbomlását és a „színlelt demokrácia” felé haladás útját jelöli ki, legalábbis a magyar elitcsoportok dinamikáját illetően.

Összegezve tehát a legkevesebb, ami elmondható, hogy a kortárs magyarországi értelmiség, azon belül a kulturális elit igencsak zilált állapotában van. A szépirodalmi elitet ráadásul Esterházy Péter halálával pótolhatatlan veszteség érte, Kertész Imre nevét és életművét értelmezhetetlen jogviták⁸ és hagyatéki perek sorozata kíséri, a különböző írószervezetek⁹ egyre gyakrabban fogalmazznak meg egymással szemben erős hangú üzeneteket, virágkorát éli a valamilyen társadalmi ügyért (vagy azzal szemben) fellépő nyílt levél¹⁰ műfaja.

Ez a fajta elitstruktúra természetesen nem hagyja érintetlenül a karrier(építés) kérdését. A következő kérdés, amit fel kell tenni, nyilván az, hogy mi a „karriermodellje” egy ilyen jellegű berendezkedésnek. Van-e, lehet-e neki ilyenje? És mit jelenthet a karrier(építés?) elutasításának gesztusa ilyen kontextusban? Ezeket a kérdéseket próbálom megválaszolni Nádas Péter szövegei, recepciója és a személye kapcsán felmerülő aggályok, vádak és gyanúk felől, amelyek a maguk módján mind valamilyen (értelmiségi?) magatartás jelölőiként olvashatók.

7 ILONSKZI – LENGYEL, *i. m.*, 9.

8 2016 végén röppent fel a hír, hogy a Schmidt Mária vezette Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásért Közalapítvány jelentős összegű kormányzati támogatást kapott a Kertész Imre hagyatékának gondozása céljából létrehozandó *Kertész Imre Központ* működtetésére. Az ügy ellentmondásait sokan sokféleképpen próbálták feltárni, világos jogi álláspont azonban tudtommal máig nem körvonalazódott. Csak a *Magyar Nemzet* három cikkben is foglalkozott a témával: <https://mno.hu/grund/kerteszm-re-schmidt-maria-1377605>, <https://mno.hu/velemeny/mi-lesz-kerteszm-re-schmidt-maria-1377870>, <https://mno.hu/grund/meg-mindig-vihar-tombol-kerteszm-re-schmidt-maria-1377870>.

9 Lásd az Orbán János Dénes nevéhez kötődő KMTG körüli sajtóvisszhangot. A témát a litera.hu cikksorozata foglalta össze: BROK Bernadett, NAGY Gabriella, SEBESI Viktória, *A transzközéptől a KMTG-ig*, I–III., 2018. <http://www.litera.hu/hirek/a-transzkoezeptol-a-kmtg-ig>; <http://www.litera.hu/hirek/a-transzkoezeptol-a-kmtg-ig-ii>; <http://www.litera.hu/hirek/a-transzkoezeptol-a-kmtg-ig-iii>. Letöltés ideje: 2018. 01. 30.

10 Itt említhető többek között Konrád György és Nádas Péter nyílt levele a budapesti CEU-val kapcsolatban.

Erőterek a szépirodalmi elitben

Az 1972 óta minden nyáron megrendezett Tokaji Írótábor tanácskozását 2012-ben *A hallgatás és elhallgattatás évei a magyar irodalomban* címmel tartották meg. A cím által sugallt szándék, amely az irodalmi emlékezettechnika tematizálására szólít fel, igen fontos az irodalmi köztudat szemszögéből. Viszonylagos konszenzus van akörül, hogy Tokajban találkoznak azok az irodalompártolók, művészek és írók, akik a „nemzeti konzervativizmus” irodalmi eszményét támogatják és privilegizálnák. Hogy ez az „irodalmi eszmény” mi lehet, tanúsítsa a 2012-es Tokaji Írótábor felhívása.¹¹ A felhívás nagy felháborodást keltett az irodalmi elit szakmai köreiből, és jobbára az állítás váltotta ki, miszerint a „szocialista” kultúrpolitika megalkotta értékrend (szövegbeli metaforája helyenként a kánon) fenntartására és érvényesítésére, „az irodalomtörténet és -tudomány legfelső szintjein” és „a posztmodern teoretikusok” segítségével létrejött volna valamilyen „szövetség”,

11 „Az irodalom és a politikai hatalom viszonya a XX. szd.-ban végzetesen befolyásolta az alkotói sorsokat, irodalmi pályákat, a frissen formálódó és a már lezárt életművek helyzetét. A szakmai szervezetek, az autonóm irodalmi orgánumok felszámolásától, az »ellenséges« vagy »reakciós szemléletű« szerzők betiltásától, elüldözésétől, bebörtönzésétől a klasszikus irodalmi alkotások ideológiai alapon történő megcenzúrázásáig, a fiatal tehetségek kontraszelektálásáig, a kortárs alkotók hamis hierarchiájának kialakításáig, később a nyilvánosság, a szakmai befogadás zsilipjeinek a »tiltott, túrt, támogatott« minősítések jegyében történő mozgatásáig számtalan eszköz állt a hatalom rendelkezésére, hogy létrehozza az általa teljes mértékben uralt és irányított irodalmi életet. Ez a következetes irányítás határozta meg az irodalomközvetítő rendszereket: az oktatás, a könyvtárak, a rádiók, a filmgyártás, majd a televízió által reprezentált kánont, amely számos értéket is magában foglalt ugyan, de a különböző politikai időszakokban – pl. 1945–1949, 1950–1956, 1957–1961 – könyörtelenül kiiktatta a köztudatból a vele azonosulni nem képes, nem hajlandó alkotókat. Így törölték a II. világháborút követő évtizedek magyar irodalmából pl. Bánffy Miklós, Dsida Jenő, Hamvas Béla, Ignác Rózsa, Kodolányi János, Kós Károly, Márai Sándor, Mécs László, Nyírő József, Reményik Sándor, Tormay Cécile, Várkonyi Nándor, Wass Albert és más kiváló írók, irodalmárok nevét, életművét, könyveit. Mindezt hosszú évtizedek alatt, állami költségvetésből fizetett irodalmi hivatalnokok serege végezte el, *munkájuk máig érvényes hatása a sok, ma is hiányos változatban közkezen forgó könyv, a különböző oktatási szinteken máig torz és hiányos értékrendet közvetítő tankönyvek, a politikai tabuk alapján létrejött hamis kánonokat körömszakadtáig védő szakemberek utóvédharc.*

De vajon utóvédharc-e ez? *Mi magyarázza a „szocialista” kultúrpolitika megalkotta, de a posztmodern teoretikusok által is sok esetben elfogadott és igazolt értékrend azonosságait? Miként jött létre szövetségük az irodalomtörténet és -tudomány legfelső szintjein a kitiltott és elfeledett irodalmi alkotók és munkáik ignorálására?* A rendszerváltozás utáni könyv- és folyóirat-kiadás, valamint az autonóm szellemi műhelyeket segítő irodalomtámogatási rendszer kikezdte ezt a nemzetközi hátszaggal is bíró, szilárd és magabiztos, de végtelenül egyoldalú értékrendet. Megpróbálta a *valós irodalmi értékekkel kiegészíteni az elmúlt hatvan év ideológiai alapokon beszűkített és megcsontosodott kánonját.* Sikerral jártak-e erőfeszítéseik? *Mi hiányzik ahhoz, hogy kialakuljon a magyar irodalmi élet egészséges önismerete és önbecsülése?*

A 40. Tokaji Írótábor azért idézi meg azokat a történelmi pillanatokat, amikor a diktatúra a megtorlás, a tiltás, a korlátozás rendszerét létrehozta, ill. amikor az ízlésbeli és ideológiai eszmecséret akadályozó gyanakvás és megosztottság túléli korát, hogy felhívja a figyelmet a jelen kétarcúságára, egyszersmind ösztönözze egy előítéletekkel teli, *értékzavaros* korszak örökségének felmérését és felszámolását.” A felhívás szövegét az írószövetség oldalán, az alábbi linken lehet megtekinteni: <http://www.iroszovetseg.hu/old/hirek.php?id=152>. Letöltve 2018. 02. 10. Kiemelés tőlem: D. E.

amely elfogadja és igazolja „az elmúlt hatvan év ideológiai alapokon beszűkített és megcsontosodott kánonját”. Vagyis hogy bizonyos teoretikusok egyebet sem tesznek, mint „ezt a nemzetközi hátországgal is bíró, szilárd és magabiztos, de végtelenül egyoldalú értékrendet” szeretnék fenntartani azzal, hogy kánonjuk „könyörtelenül kiiktatta a köztudatból” az említett szerzőket.

Az ELTE Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének Intézeti Tanácsa közleményt adott ki a fenti felhívás kánonfelfogása és intencionáltsága kapcsán. Közleményükben a szakma elismert alakjai úgy fogalmazzák, hogy „intézetünk károsnak ítéel minden olyan szándékot, amely az irodalmi kánonok alakulásának politikai befolyásolására s különösen a kánonok egységesítésére irányul”.¹² A szöveg a kánon hibriditását, folytonos mozgását, a vita és a párbeszéd fontosságát hangsúlyozza a felmerülő problémák kapcsán, ám ehhez elengedhetetlennek látja a „higgadt körülményeket és a tárgyilagos szakszerűséget”.

Részletesebben indokol Schein Gábor az *Élet és Irodalom* 2012. június 1-jei számában.¹³ Felsorolja, hogy kik azok a felhívás által mellőzöttek vagy tiltottak tartott szerzők, akiknek újraolvasása a rendszerváltozás óta is tart, és akik kötevekkel jelen vannak a magyar könyvpiacra. Indulat nélkül, higgadtan cáfolja a felhívás által elősorolt szerzők életművével és recepciójával kapcsolatos ferdítéseket, majd a következőképpen fogalmaz:

Hogyan lehet bármilyen értelmes diszkurzus alapja egy olyan szöveg, amely ideológiailag egységesnek kívánja láttatni az elmúlt hatvan év irodalmi kánonjait, miközben ennek az időszaknak az elemi tényeivel sincs tisztában? A múltat monolit egységbe olvasztó retorika agresszíven fellépő hatalmi ideológiák sajátja szokott lenni. Az ilyen hatalmi aspirációk a kultúra területén nem kiegészíteni szokták a fennálló kulturális kánonokat, hanem erőszakosan leváltani.¹⁴

Schein hangja érezhetően megkeményedik, amikor a látszólagos kánonrendezés igénye mögött arrogáns kánoncsere-törekvést lát, vagyis egy olyasfajta átrendezési törekvést, amely az esztétikai értékszempontokat mellőzve állítana ideológiai

12 Az ELTE BTK-MIKI állásfoglalása a Tokaji Írótabor kapcsán In: litera.hu; 2012. július 21. http://www.litera.hu/hirek/az_elte_btk_miki_allasfoglalasa_a_tokaji_irotabor_kapcsan. Letöltve: 2017. 08. 01.

13 SCHEIN Gábor, *Egy felhívásra*, *Élet és Irodalom*, 2012. július 1., <http://www.es.hu/cikk/2012-06-01/schein-gabor/egy-felhivasra.html>. Letöltve: 2017. 08. 03.

14 *Uo.*

szempontból jól teljesítő szerzőket kánonformáló szerepbe. Az általa hiposztazált erőszakkal szegez tehát szembe egy józan, higgadt, tárgyilagos szakszerűséget.

Olvastam azonban olyan reakciót is, amely keményebben fogalmazott a 40. Tokaji Írótábor felhívása kapcsán:

mi végre is e nagy sértődöttség, elképesztő agresszivitás és frusztrált hozzá nem értés? Egyértelmű, a jobboldalhoz közel álló személyek, legyen tulajdonképpen bármi is a szakmájuk, hivatásuknak érzik, hogy a jobboldalhoz közel álló szerzők munkásságát beemleljék az irodalmi kánonok közé. Legyenek azok művei esztétikailag bármilyenek. Teljesen mindegy, hogy egy Wass Albertről vagy Márai Sándorról van szó, az a lényeg, hogy aki jobboldali, az legyen sokkal hangsúlyosabban jelen, mert ők a „valós irodalmi értékek képviselői”, szemben a „baloldali írókkal”, akik egy letűnt kor letéteményesei.¹⁵

A blogger indulatát Csontos János előző napi, *Eltiltva és elfelejtve* című, *Magyar Nemzet*-beli cikke váltotta ki, amelyben a következőket olvashatjuk: „A demokratikus cenzúra eszköze a pallos helyett a kirekesztés, a külső helyett a belső száműzetés, a testi helyett a lelki megtörés – de csupán azért, mert »nincs forradalmi helyzet«, amikor a lukáciszták gondolkodás nélkül tizedelni is képesek. Marad a szellemi tizedelés. Ennek a kirekesztésnek az egyik megnyilvánulása annak hangoztatása is, miszerint »minden jó író baloldali.«”¹⁶ Csontos szavaival érzékelhetővé válik az a retorikai regiszter, amelyen belül zajlik a diszkurzus, amelynek egyik sarkalatos kijelentése – legalábbis a teadélután bloggerek szerint – az volt, hogy „kulturális értelemben nem élünk demokráciában”.¹⁷

A szóváltások magas indulati görbéjén túl nagyon hangsúlyosan érezhető, hogy a „jobboldali” szerzők kanonizációját sürgető hangok egy elég radikális demokráciakritikával párosulnak. Ennek a regiszternek az egyik paradoxonja a „demokratikus cenzúra” kifejezés, bár azt a gondolatmenetet is nehéz követni, miszerint kulturális értelemben ne élénk demokráciában. Az embernek van egy olyan benyomása, mintha az egyik oldal a másik engedékeny, elfogadó, higgadt

15 LAKNER Dávid, *A demokrácia fogalma az irodalmi kánonok felől nézve értelmezhetetlen*. Teadélután: Konzervatív-liberális közéleti-kulturális teadélután (Lakner Dávid blogja), 2012. 08. 19. http://teadelutan.blog.hu/2012/08/19/a_demokracia_fogalma_az_irodalmi_kanonok_felol_nezve_ertelmezhetetlen. Letöltve 2017. 08. 03.

16 Idézi LAKNER, *Uo.* A *Magyar Nemzet* 2015-ös szerepváltása okán nem elérhető a cikk internetes változata, így azt csak a blog belső idézeteként tudom megadni.

17 LAKNER, *Uo.*

és nyitott szemléletmódjára apellálva szeretné legitimáltatni az arroganciáját. Ha nyitott vagy, neked kell legelőször belátnod, hogy jogosan szeretném beerőltetni a kánonba az én ideológiai profilomnak megfelelő szerzőket. Ami egy politikai alkuszituációban még akár egy fele-fele megállapodással nyélbe is üthető. Az irodalom esetében azonban vannak olyan szempontok, amelyek mentesek a politikai ideológiáktól, sejteti Lakner, amikor azt írja, hogy „[a] magas irodalomba nem demokratikus úton történik a bekerülés, hanem leginkább esztétikai szempontok alapján: ez nem úgy megy, hogy bedobunk egy bal- és egy jobboldali szerzőt, meg a biztonság kedvéért egy keresztény királtságpártit is, és akkor megkapjuk a tökéletes irodalomtörténetet”. Ami viszont azt jelentené, hogy az esztétika felül áll az ideológiai szekértáborokon. Ez azonban sejtésem szerint legalább annyira téves, mint amennyire Esterházy vagy Nádas kiszolgálhatná a marxista esztétika elveit.

Láthatóan más volt a véleménye ezzel kapcsolatban Csontos Jánosnak, aki 2013 nyarán is cikket írt az író tábor kapcsán, amely szintén *Eltiltva és elfelejtve* címmel jelent meg. Az írás nagy visszhangot kapott, válaszcikkben szólalt meg Esterházy és Nádas is az *Élet és Irodalomban*, hiszen Csontos – Zalán Tibor szóbeli közlésére támaszkodva – azt állította, hogy a mai magyar irodalom „aczéli háttéralkuk következményeként”¹⁸ fogható fel, miként Lakner Dávid fogalmaz. Az ő írásából, illetve Nádas és Esterházy válaszcikkéből idézem Csontos szavait:

S miként a népi irodalom új nemzedékéről szóló párthatározat is eltűnt az archívumból, nehéz rekonstruálni azt az új alkut is, amelyről Zalán Tibor szíves szóbeli közléséből tudunk: *Aczél behívatta magához az új posztmodern irodalom üdvöskéit (köztük Esterházyt, Nádas, Parti Nagyot), s pénzt, paripát, fegyvert ajánlott nekik, ha Utassyéket (sic!) kiszorítják, letörlik a terepről. Az új kánon már a rendszerváltozás előtt összeácsoltatt, kínálkozó párhuzamként a spontán privatizációval, a levitézlett politikai elit gazdasági hatalomátmentésével. Az egyik csapat kifuthatta magát, a másik – amely politikailag is kellemetlenkedni tudhatott volna – perifériára szorult. Beteljesült Aczél 1970-es programja, amit a fiatal írónak tartott fejtágítón adott elő: a közönség uszályába kerülő, a társadalom ügyeivel küzdő, az esztétikumot az etikummal társító irány helyett jöhetett a színtelen-szagtalan, de jól fordítható*

18 LAKNER Dávid, *Bűnben fogant-e napjaink irodalmi kánonja?* Mandiner blog, 2013. 08. 27. http://mandiner.blog.hu/2013/08/27/bunben_fogant_e_az_irodalmi_kanon. Letöltve 2017. 08. 03.

*szövegirodalom. Mindezt aztán egyetemi katedrákon, Soros-emplővel táplált nyilvánossággal bátyázták körbe, már-már visszafordíthatatlanná téve a folyamatot, mint a történelem a trianoni botrányt – csakhogy mindez nem változtat a tényen: ez is, az is bűnben fogant.*¹⁹

A szöveg nagyon izgalmas retorikai tudattalannal működik: amellet, hogy explicit módon kimondja, hogy a mai magyar irodalom „új kánonja” Aczél György egykori kultúrkáder akarata szerint és a kanonizált szerzők kollaborációjával épült ki a „népi irodalom új nemzedéke” „kiszorításának” célzatával, hangsúlyos politikai bírálatot fogalmaz meg a rendszerváltozás politikai elitje felé is. Az irodalmi kánon (vagyis a szépirodalmi elit) éppolyan „bűnös”, mint a rendszerváltozás politikai és gazdasági elitje. A szövegrész ezen túl megadja azt az „irályt”, amit a „kiszorított” írók irodalmi eszményeként is értelmezhetünk, még akkor is, ha ez negatívan kerül meghatározásra: „*a közönség uszályába kerülő, a társadalom ügyeivel küzdő, az esztétikumot az etikummal társító irály helyett jöhetett a színtelen-szagtalan, de jól fordítható szövegirodalom*”. Népszerűség, közéletiség és e(szté)tikum helyett súlytalan, de nemzetközi szinten eladható textualitás – így állna fel Csontos szerint a két szekértábor. Mindez pedig nem másnak, mint magának Aczél Györgynek volt a programja.

A vélelmezett gonosz terv ballisztikus íve azonban egészen elképesztő retorikai magaslatokban kulminál, tekintve, hogy mindezt „egyetemi katedrákon, Soros-emplővel táplált nyilvánossággal bátyázták körbe”. A „Soros-emplő” páratlan transzszexuális metaforává dagad, amely nevezett férfit, Soros Györgyöt egy hatalmas, tápláló anyamell látványában vizionálja, amint épp „anyatejjel” táplálja a nyilvánosságot. Az anyatej ebben a retorikai örvényben szintén nem szó szerinti jelentésében szerepel, épp csak egy pillanatra villan fel az olvasó értelmező törekvései során.

Soros György neve a 2010-es évektől kezdve kitüntetett alakzatává vált a magyarországi közbeszédnek. Politikai nyilatkozatok, társadalmi reklámok, plakátkampányok, internetes mémek központi figurája lett a név és a személy. Ez a működésmód, amelyet ezúttal ajánlok a kultusz kutatók figyelmébe, véleményem szerint úgy értelmezhető, mint a démonizálás aktusa, amely semmiképp nem azonosítható a kritikai szemlélet észszerű érveivel, sőt azok hiányának elfedé-

¹⁹ Uo.

sére jött létre. Egy olyasfajta ellenmítoszt akar gyártani, amely jelen esetben nélkülözni kénytelen eredetijét, vagyis egy olyasfajta kultikus Soros Györgyöt, aki az ország felemelkedésén és gondozásán fáradozik.²⁰ Az anyai gondoskodás jelentéskörét bevonzó „Soros-emplő” épp erre a funkcióra utal gúnyosan, és akkor még nem beszéltünk a nőiség és a tőke ennyire érzéki összefonódásáról, amely valósággal az anya abjekciójává teszi az üzletembert: az elpusztító, bekebelező, de mégis imádott/vágyott anya ambivalens figurájává, akit a görög mondák a Gorgó-fő lenyűgöző és rémületkeltő mitikus erejével ruháztak fel.

Az időközben elhunyt Csontos János írásaiban kifejezetten erős retorikai hatásokra törekedett, bár a felelősséget határozottan eltolja magától, amikor mintegy a forráskutatók számára közbeszúrja, hogy mindezt „Zalán Tibor szíves szóbeli közlése” alapján fogalmazta meg.²¹ A cikke és a benne megfogalmazott vádakra napokon belül válaszolt Esterházy és Nádas is. A két író stílusát és alkatát már az első mondatuk roppant szemléletesen körvonalazza:

1) Esterházy:

A tízparancsolat nem javallja a hazugságot (legalábbis közvetlen utalás nincsen), de a, fölteszem, mélykereszténykonzervatív Csontos János a Magyar Nemzet-beli *Eltiltva és elfelejtve* című, *A tokaji íróttábor a cenzúráról és a rendszereken átívelő aczéli háttéralkukról* alcímű, szemképráztató írásában (2013. augusztus 19.) tiszteletre méltó bátorsággal szarik erre.²²

2) Nádas:

Sok rosszat el lehet rólam mondani, s ha valaki megakadna a fölsorolásban, akkor szívesen besegítek, de azt azért nem lehet jó szívvel elmondani, hogy bármilyen politikai rendszer kollaboránsa lettem volna. Szabad ember voltam, szabad ember maradtam.²³

20 Bár érdekes megfigyelni, hogy mióta beindult a szívós démonizálás diskurzusa, egyre többször találkozhatunk a Soros Györgynek címzett hála és köszönet passzusaival. Ezek szerint a démonizálás is kitermelheti a kultuszt, amelynek elvileg ellenmítoszok gyártásával éppen hogy ellene szeretne hatni?

21 Az ügynek különös pikantériát ad a dolog, hogy Zalán Tibor a cikk megjelenését követően a Facebookon jelzi, „ilyen szíves szóbeli közlés nem volt... próbáltam helyreigazítást kérni a m.n-től [*Magyar Nemzet*től, D. E.], de eddig nem történt meg. hazugság az egész, soha nem mondtam ilyet...” Erről bővebben itt: <https://www.facebook.com/zalan.tibor/posts/3452372443482>. Letöltve 2017. 08. 04.

22 ESTERHÁZY Péter, *Nemzeti ujjgyak. Takony*, Élet és Irodalom, LVII. évfolyam, 35. szám, 2013. augusztus 30. <http://www.es.hu/cikk/2013-08-30/esterhazy-peter/nemzeti-ujjgyak.html>. Letöltve 2017. 08. 04.

23 NÁDAS Péter, *Ihletett időnk*, Élet és Irodalom, LVII. évfolyam, 35. szám, 2013. augusztus 30. <http://www.es.hu/cikk/2013-08-30/nadas-peter/ihletett-idonk.html>. Letöltve 2017. 08. 04.

Mindkét válasz – a maga nyelvjátékán és világszemléletén belül – határozottan elutasítja az „aczéli alku” vádját. Esterházy indulatosabban, Nádas kimértebben. Amiben viszont a két cikk rokonítható, az az érdeklődés, az odafordulás, a kérdések megfogalmazása a tekintetben, hogy jó lenne valóban megérteni, mi is történt valójában. Hol vannak az archivált anyagok erre vonatkozóan? Milyen forráskutatást lehet végezni? Milyen dokumentumok alapján? Nádas egyébként már az 1999-ben megjelent *Kritikák* című kötetében lévő, *Az elvarázsolt párbeszéd* című írásában Révész Sándor Aczél-monográfiája kapcsán kifogásolja, hogy nincsenek forráskutatások, a rendszerváltozás után senki nem megy utána semminek, nem tehető tényeken alapuló kijelentések, és a magyar közírásban kialakult egy „mágikus jellegű jelbeszéd, amely a nyelvet nem csupán átértelmezi, hanem fokozatosan kikapcsolja, gesztusokkal helyettesítheti”.²⁴ Ez viszont kifejezetten kedvez a félreértések, tévhitek és vádak elszaporodásának, amely az „értelmes diszkurzus” Schein által is javasolt gyakorlata helyett az árnyékbokszolás retorikai megoldásait részesíti előnyben.

Ezt megelőzendő – jelzi viszonzválaszában Nádas Péter – ő maga már korábban, az 1994-es megjelenésű *Bibliográfiában* nyilvánosságra hozta az Aczél György-höz köthető személyes iratait és emlékeit, de mint dokumentumként kezelhető tudásanyagot, jelen írásban is felidézi, hogy „miként talákoztam három alkalommal Aczél Györggyel”. Ezek között nem szerepel olyan, amikor a Csontos által emlegetett „alku” létrejött volna, viszont nagyon filmszerűen jelenik meg az utolsó találkozás momentuma:

Aczél Györggyel mindazonáltal harmadszor is talákoztam. Egyes-egyedül állt a Parlament előtt, és várt a kocsijára. Én meg jöttem az uszodából, volt a kezemben egy fagylalt, nyaltam a fagylaltomat. Rajtunk kívül e pillanatban egy lélek nem volt a téren. Úgy mentem, hogy pontosan az orra előtt haladjak el. Ne legyen előlem hová mennie. Gogolt játszottam neki. Már messziről, kitartóan és kíméletlenül mutattam a fagylaltomon, hogy a seggnyalói miként nyalják a seggét. Nem köszöntem, nem köszönt. Ott állt egyedül örületes magányában, mert nem és nem jött az a kurva kocsija.²⁵

24 NÁDAS Péter, *Egy elvarázsolt párbeszéd* = N. P., *Kritikák*, Pécs, Jelenkor, 1999, 226.

25 NÁDAS Péter, *Iblettett időnk*, i. m.

Két férfi és egy fagyalt az üres téren valamikor a rendszerváltozás előtti időben. Viszonylag minimalista térelrendezés, a jelenet mégis az ellenállás erősen érzéki, sőt kifejezetten illetlen vonatkozásaival hat. A hatalom szimbóluma a háttérben álló Parlament és a hivatali jármű sofőrrel, amelyik épp a hiányával hozza kényelmetlen helyzetbe a magasabb hatalmi pozícióban levő alakot. Ezen a kínos helyzeten gyalogol át a szereplő-elbeszélő egy fagyalttal a kezében. Az igazi főszereplő azonban a nyelv, amely annak metaforájaként működik, hogy Aczél „seggnyalói miként nyalják a seggét”. Lendületes nyelvcsapások dédelgetik az olvadó fagyit, mindenki látja maga előtt, és miközben látja, érzékeli az ellenállás erotikáját, ami a csábítás és az elutasítás ambivalenciáját mutatja fel: látod, pont én nem fogom így nyalni a segged, pedig tudom, hogy elolvadnál a gyönyörtől, sugallja ez az eksztatikus nyelv. Mindez pedig annak az Aczél Györgynek volt címezve, akiről Nadas a már említett írásában a következőket írta: „csaknem mindenkit el akart csábítani, és sokakat el is csábított. Mégsem volt olyan jelentős személyiség, akinek az elfogyasztásával ki tudta volna magát elégíteni. Viselkedése kényszeres volt, s ezért csábítási manővereinek nem volt személyre szóló erotikájuk.”²⁶

Ez az aczéli alkat – mert mások bizonyára nem (így) látták a személyiségét – ihlette meg Lengyel Lászlót, amikor a Nadas Péter hetvenedik születésnapjára rendezett konferencián a következőket mondta:

A hatalmat homoerotikus megközelítésben nem emlékszem, hogy valaha bárki is leírta volna a politikai irodalomban. Van benne valami: a hatalom az időződő férfi, aki átkarolja, csábítja az ártatlan, mégis mindent megérvő fiút. (...) Aczél György nem mindenkinek írt „Kedves Péter!” kezdetű levelet, és nem mindenkit akart átölelni. Azzal szembesülni – bocsánat, hogy prózaian mondom –, hogy a „mi kutyánk kölyke” vagy, ez majdnem olyan brutális szembesülés, mint amikor az anyja oda-penderítette a tükör elé, s azt mondta: „Akarsz zsidót látni? Te vagy.” Benned van a zsidó, benned van a kommunista hatalom. A mi kutyánk kölykének lenni, a hatalom részesének lenni, akinek a rendszert folytatni természetes örökség, és erre szólítja fel őt a *második apa*: Aczél György. Ennél kellemetlenebb vagy rémisztőbb élmény aligha van. (...) Ennek a

26 NÁDAS Péter, *Egy elvarázsolt párbeszéd*, i. m., 226.

bensőségeseknek az elutasítása éppen egy újabb szembesülést jelent: lázadást nemcsak a külső hatalom, hanem a hatalom védte bensőség ellen.²⁷

A közgazdász az író és a politika viszonyát vizsgálva – „Hogyan érintette meg a hatalom közléről Nádast?” – érintésekről beszél, és hosszú, pszichologizáló futamokat vázol fel. Mint például Aczél mint második apa. Sehol a Nadas-bibliográfiában nem található adat arra vonatkozóan, hogy ilyen személyes kapcsolat lenne köztük. Az író elmondása szerint három alkalommal találkoztak. Nadas hatalmas memoárja, amely az idén jelent meg ezerháromszáz oldal terjedelemben, szintén nem szolgáltat erre vonatkozóan adatot. Mi indokolja Lengyel olvasatát? – merül fel azonnal az olvasóban.

Hacsak az nem történik itt, hogy Lengyel László a kommunista elkötelezettségű szülők ideológiai meggyőződését közvetlenül kiterjeszti a gyermek Nadas Péterre, akinek ily módon a magyarországi kultúrpolitikát évtizedekre megnyomó Aczél György az ideológiai apja lesz. Lengyel László ezekben a passzusokban a hatalom inkorporáló próbálkozásait, amelyeket maga Nadas tesz közzé, családi kapcsolatokká bensőségesíti. Miközben látszólag a Nadas-féle kritikai ellenállást értékeli, közvetve maga írja családtörténeté a kommunista kultúrpolitikát, amelyből az író következetesen kiírja magát. Hogy ez a Lengyel-féle történet hogyan zajlott le, hadd mondja el ő maga:

S ez a hatalmi csábítás olyan dologra ébresztette rá (Nádast), aminél nincs veszélyesebb az ifjak, illetve az értelmiségi világra. Arra, hogy a politikának szüksége van egyrészt fiatal örökösökre, másrészt szellemi igazolásra. A kádári és aczéli uralomnak szüksége volt Déry és Örkény örökösére, kellett neki az antisztálinista, de hívő ifjú, a vér a vérünkéből, hús a húsunkból: a mi fiunk. Ez a fiúi hatalom, amely ismeri az apák, a hatalom mikrofizikájának minden titkát. Tán gyűlöli az apák tetteit, de szereti és meg is érti. A hatalom szeret, és tehetségesnek tart – istenem, mit rontottam el? Nadas hideg és könyörtelen ítélete a Családragény végében, majd az Emlékiratok könyvében: én más vagyok. Ti engem nem szerethettek. Nem vagyok a fiatok. Nadas soha nem bocsátja meg magának, hogy Aczél őszintén szerette.²⁸

27 LENGYEL László, *Irodalom és politika. Nadas Péter a politikában*, Népszabadság, 2013. január 31. http://nol.hu/velemeny/20130131-negy_erintes-1363307. Letöltve: 2017. 08. 22. Kiemelés tőlem: D. E.

28 *Uo.*

Lengyel retorikája nagyon drámaira élezi a mondanivalót. Ebben a nagyon ambivalens, sodró lendületű és sűrű konfliktusokkal terhelt leírásban két aprócska szóra szeretném felhívni a figyelmet, mindkettő aprócska sebként lüktet a laudáció szövegtestén, és mindközönségesen ellentétes kötőszónak szoktuk őket nevezni. „Kellett nekik az antisztálinista, *de* hívő ifjú, a vér a vérünkéből, hús a húsunkból”, aki „[t]án gyűlöli az apák tetteit, *de* szereti és meg is érti”.

Lengyel megrázó drámájában tisztázatlanul marad, hogy a pszichológiai tudással igencsak felvértezett „kádári és aczéli uralom” kezelte úgy Nádast, mint „hívőt”, azaz mint lelkes kommunistát, akinek nevetséges fiúi lázadozása az ilyen-olyan szövegei végén egy ebéd utáni böffentéssel elintézhető, hiszen (úgy) tudták, hogy *szereti és megérti* a kádári (és aczéli) politika eljárás módját. Vagy pedig a beszélő Lengyel László kezeli így, és ennek elfedésére kell valóságos görög tragédiává írnia e sok kis, piti kommunista ügyködését. Az idézet utolsó sora ez utóbbira enged következtetni: „Nádas soha nem bocsátja meg magának, hogy Aczél őszintén szerette.” A sok retorikai bravúr, a közlésformák folyamatos-zaklatott váltakozása, az egyenes, függő és szabad függő beszédformák ügyes dinamikája ebben a mondatban jut el a szónoki hatás csúcspontjára, amikor a beszélő egy vulgárfreudista piruettel elénk varázsolja a saját lelkiismeretétől furdalt Nádast Pétert, aki a mai napig szenved Aczél őszinte szeretetétől.

Ezen túlmenően azonban Nádas közéleti írásainak hangütését és hatását is hasonló ambivalenciával értelmezi Lengyel:

amikor bemegy az író a politikába, s morális leckéztetésként igyekszik helyére utasítani a politikát,²⁹ akkor nem bizonyos, hogy mindig neki van igaza. (...) Nádas politikai ítélkezéseivel szemben ott a kérdés: ha valaki az írói mesterség minden szavát, mondatát meggondolta, lecsiszolta, megengedheti-e magának a politikai hozzá nem értés meggondolatlanságát és csiszolatlanságát? (...) Nádast megérintette a morális ítélkezés hatalma, néha közel áll ahhoz, hogy a köz moralistája, a haladó értelmiségiek kiemelt képviselője legyen – és e szerepben majdnem mindig téved. (...)³⁰

29 Gyaníthatóan Nádast a 2002-es Medgyessy-féle ügynökbojtárny kapcsán kifejtett véleményére és arra a 2006-os interjúra hivatkozik itt Lengyel, amelyben Nádas nem minősítette zsigerből immorálisnak Gyurcsány Ferenc akkori miniszterelnököt az őszödi beszéd nyilvánosságra kerülése után. <http://nadas.irolap.hu/hu/friderikus-sandor-interjuja-o>. Letöltve 2017. 08. 23.

30 LENGYEL László, *i. m.*

A sorok között olvasva két nagyon fontos állítást kapunk: 1) Nádast magával ragadta a megmondóember szerepe, és azt képzei, morálisan ítélkezhet a politikai és közügyek fölött; 2) nem ért hozzá. Bár ez utóbbi kijelentés kissé zavarosan fogalmazódik meg, hiszen a meggondolatlanság vádját is felhossa a szerző. Ha össze kellene foglalnom, azt mondanám, hogy Lengyel szerint Nádas meggondolatlanul belebeszél a magyar politikába, mert azt hiszi, hogy íróként ehhez neki joga van mint a szellem emberének, miközben nem is ért hozzá, és többnyire téves meglátásokat tesz. Hogy ezt miért látja így, Lengyel az alábbiakban fejti ki:

Nádas regényeiben nem kér a Miből, Énként élünk és halunk meg. (...) Az én és a te haldoklásod, amit életnek neveznek, és a halálod, amiről számat kell adni! Ez politikailag szerintem rossz nézőpont. A politika mindig a Mi világa, amely megközelíthetetlen az Én egyenlősítő halála felől. (...) Van-e jelentősége, hogy a belpolitikai vitákban miket mondott? Hülyeségeket beszélt. Nem ért hozzá. De ennek az égvilágon semmi jelentősége nincs. (...) Körülbelül annyit ér, mint hogy Gombosszezen a boltban mit kért reggel a boltosnőtől. Nem is fogom politikai szempontból kiutasítani őt a politikai mezőről. Ha egyáltalán a politikába bele akar szólni, ez az ő ügye.³¹

A Nádas-recepcióban viszonylag gyakran találkozhat az olvasó ezzel a meglátással: ez a nagyszerű író, írófejedelem stb. közéleti-politikai írásaiban irritáló módon nagyképű és kizárólag igazságdiskurzust tud művelni, nem ismeri a vélekedés (doxa) modalitását, állandóan kinyilatkoztat és megfellebbezhetetlenül az igazság birtokosának állítja magát. A fenti idézetben Lengyel a regény egyes szám első személyét terjeszti ki a közéleti írásokra, holott ő maga tett különbséget Én (= regény) és Mi (= politika) között. Avagy talán nem érzékelhető különbség a Nádas irodalmi felbeszélői és közéleti elbeszélője között? Netalán Nádas közéleti írásaiban az „Én egyenlősítő halála” az a hivatkozási pont, ahonnan a szerző kiindul? Mindenesetre ilyen arrogánsan, a hála és a lekezelő dicséret retorikája mögé bújva még senki nem utasította ki Nádast a közéleti diskurzusból. Ami azon túl, hogy sértő, felvet még egy nagyon érdekes szempontot: Nádasnak már a 80-as években egy nagyon ironikus írásban amiatt kellett mentegetőznie, hogy a megkívánt

³¹ Uo.

képviselési póz helyett az egyes szám első személy személyességét szólaltatja meg. *A kellett és a mentegetőznie* épp a szöveg ironikus hangütése által kerül idézőjelbe, viszont nagyon feltűnő, hogy az igazságdiskurzussal kapcsolatban úgy fogalmaz, „az egyetemes elv állandó hiánya miatt, s ez a hiány tűnik az egyetlen bizonyosságnak! minden gondolat mindig csupán feltételezés, valamely sejtésem könnyelmű megnevezése.”³² Ama bizonyos Mivel kapcsolatban pedig 1968 nyarát idézi meg, amikor pecázgató festő barátjának fejtette ki a vízparton az egyes szám harmadik személy lehetetlen elbeszélői nézőpontját, amely „olyan volt, mint egy idegen, alaposan kitaposott, kissé már bűdösödő papucs, amibe az ember nem szívesen dugja bele a lábát”.³³

dühödtt nyugalommal és kétségbeesett szkepszissel földadtunk valamit, s annak, hogy mit adtunk föl, már igazán sok neve lehet, mindenekelőtt a cselekvésnek minden olyan formáját, ami nem közvetlenül önmagunkra vonatkoztatható, ami kicsúszhat az ellenőrzésünk alól, következésképpen az önállóan berendezhető, megrendezhető és rendezhető közös jövő időt, a fejlődés szentnek tartott elvét, a haladás hitét, a földi megváltás és megváltódás véres, forradalmi vágyát, s mindezzel fejet hajtva ama brutális tények előtt, fölmondtuk a racionalizmusnak, a tiszta és józan ésszel felfogható és kormányozható világ ideáljának, ezáltal pedig nevetséges módon ugyan, de magának a históriának, visszahullva egy olyan jelenbe, melynek immár múltja is korlátozott. E föladás, e korlátozás, e visszavonulás, valójában a belső térben való mozgás szabadságának elérésére tett kísérlet. Ha a *vissza a természetbe* valamiből *ki* valahová, akkor ez valahonnan *be* valamibe. [...] nekem pedig az egyes szám első személye maradt, ám most már azon egyes szám első személy, mely még titkon se játszik a gondolattal, hogy többesnek higgye magát.³⁴

Ezt a „föladást” értelmezhetjük úgy, ahogy annak idején Balassa Péter tette, azaz Nádas felismerte, hogy „a létező szocializmus megreformálhatatlan”,³⁵ azaz lefejtí magáról a kommunista meggyőződés hamisnak bizonyuló közösségeszményét, és

32 NÁDAS Péter, *Menekülés az érzelembé*, Jelenkor, 1983/7–8., 659.

33 NÁDAS Péter, *Uo.*, 660.

34 NÁDAS Péter, *Uo.*, 661.

35 BALASSA Péter, *Nádas Péter*, Bp., PIM, 2012, 88. <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=000008460&seclId=0000853479&mainContent=true&mode=html>. Letöltés: 2018. 08. 22.

a személyességbe vonul *be*.³⁶ Értelmezhető innen is Lengyel László meglátása: aki képes volt kiszállni a Mi közösségből, magára hagyta, úgymond, népét az Én kedvéért, az ne beszéljen politikai-közéleti témákról, mert bezárjuk a gombosszegi kisboltba. Ne beszéljen, mert hülyeségeket beszél, nem ért hozzá, és meggondolatlanságból mondja, amit mond. Ami azért is egy minden szempontból visszatetsző álláspont, mert az észszerű disputa legalapvetőbb ismérveivel megy szembe, hiszen egy véleményt feleslegesnek ítélt azon az alapon, hogy a véleményformáló a „köz moralistája” akar lenni.

A vita korántsem szül mindig konszenzust, de korrekt működtetéséhez elengedhetetlen az érvelés. Az pedig nem érv egy beszélgetőpartnerrel szemben, hogy azért nem mondhat releváns véleményt, mert az a prekonceptióm, hogy a „köz moralistája” akar lenni. Lengyel pontosan így tesz: még a lehetőségét is kizárja annak, hogy Nádas közéleti kérdésekben megfontolandó kijelentéseket tehet. Láthatólag nem engedi meg neki, hogy a szépirodalmi elit tagjaként, aki annak a személyességnek a szellemében írja szövegeit, amelynek egyik alapszabálya, hogy „én csak azt tudhatom mondani, amit én mondanék”, a vélekedés modalitásában juttathassa érvényre a közösségről alkotott elképzeléseit, meglátásait.

Nagy vonalakban így néz ki az a diszkurzív tér, amelybe Nádas történeti dokumentumokból, személyes emlékképekből, levelekből, fotográfiákból, jegyzőkönyvekből és családi iratok sokaságából álló memoárja, a *Világoló részletek* 2017-es megjelenésével érkezett. A mű a kortárs magyar próza azon irányvonalába illeszkedik, amelyben ez a „mondani tudott” „én” a családtörténet különböző szereplőin keresztül a „mi” dolgainkkal, vagyis a (közel)múlttal való számvetés kérdéseivel foglalkozik.

Az én, aki sok

Az emlékiratírás a *Jelenkorban* megjelent, *Hazatérés*³⁷ című, 1985-ös önéletrajzi esszéje óta Nádas írói önmeghatározásának központi alakzata. A megfelelő forma és testhez álló („tisztességes”) irodalmi megszólalásmód keresése során fogalmazza meg, hogy

36 Jóllehet ez az „egyes szám első személyem nemhogy nem fedi a valódi személyt, hanem ennél nagyobb távolság már nem is lehet elbeszélő és az elbeszélő elbeszélő között.” NÁDAS, *Uo.*, 66o.

37 NÁDAS Péter, *Hazatérés*, *Jelenkor*, 1985/11., 957–968.

[e]gyszerűen egy szó fogalmazódott meg, helyesebben hívódott le bennem: emlékiratok. Emlékiratokat fogok írni. Több ember időben némiképpen eltolt, párhuzamos emlékiratát. Kicsit úgy, ahogyan Plutarkhosz az élet-rajzokat. És ez a több ember mind én lehetnék, anélkül, hogy én lennék.³⁸

Olvasói bizonyára könnyedén fel tudják fűzni regényeit erre az alkotásmódszertani elgondolásra az *Emlékiratok könyvétől* a *Párhuzamos történetekig*.

A *Világló részletek* azonban, épp a műfaj megúszhatatlan személyességénél fogva, úgy írja át ezt az utolsó mondatot, hogy az én konstituálódásának alapvető pluralitását veszi szemügyre: nem az itt a tét, hogy ez a „több ember én lehetek”, hanem hogy el tudom-e fogadni, hogy „én nagyon sokféle emberből vagyok”. Végül is mindkét esetben az én szóródásáról van szó, igaz, az egyikben mindez a fikció erős lefedettségben tartja a személyest, míg a második, a memoár az énben rejlő sokaság alakzatát bontja ki és értelmezi. Ez utóbbi esetben viszont nem a lehetőség megélésének felszabadultsága (az lehetek, aki csak akarok), hanem az adottság mint szükségszerűség (akarom, nem akarom, ezek az alakok mind én vagyok) elfogadásának tudatos feladata hárul az íróra, akinek arra is vigyáznia kell, hogy énjét e meghatározó sokaságtól mégis valahogyan külön tartsa, és autonómiáját gondozza.

Az én autonómiájának gondozása különös súlyt kap, amikor a *Világló részletek* ezerháromszáz oldala a kommunizmus és a benne aktívan részt vállaló anya, apa, nagybácsi, nagynéni stb., vagyis család viszonyrendszerét vizsgálja. Mivel szülei előbb az illegálitásban, majd a káderpolitika keretei között próbáltak hűek maradni politikai meggyőződésükhöz a kiépülő szocializmusban, kézenfekvőnek tűnik, hogy Nádas gyerekkorát a szülők ideológiai portréjának megrajzolásával együtt próbálja megérteni. A hamis ethosz, az őszinte hit, az elköteleződés, az észszerűtlen, sokszor életellenes ideológiai hűség történeteit Nádas úgy láttatja memoárjában, mint ami egyre élesebben jelöli ki számára a társadalmi szintéren elfoglalható helyet:

Mit csinál az ember, ez egy, ebből nyilvánosság előtt mit hajlandó bevallani, ez már kettő, s a közvélekedés szerint valójában miként is kéne viselkednie, ami a harmadik. A rideg valóság, a látszat és a szándék

³⁸ Uo., 966.

szent hármasa. Még arra a borús nyári délutánra is emlékszem, amikor elhatároztam, hogy egész felnőtt életemben ezzel a kétarcúsággal vagy inkább háromarcúsággal fogok foglalkozni. (...) Mindent, de mindent meg fogok írni, amit az emberek elhallgatnak egymás elől. Abban a pillanatban mindenesetre így szólt az elhatározásom. Valami olyasmiről határoztam el, hogy foglalkozni fogok vele, mi több, ez a foglalatosság lesz az élethivatásom, amiről semmit nem tudtam, honnan is tudhattam volna. Még azt is tudtam, hogy ez nekem nem lesz kellemes, babérokat nem arathatok vele.³⁹

Egy tizenkét éves gyerek elhatározása fogalmazódik meg így, de különben egy határozott írói döntés értelmében az „emléklapok” Budapest 1944-es ostromától 1956-ig világitják meg az én kialakulásának korai szakaszát. Ami kicsit akként hat, hogy az egykori benyomásokat, helyzetérzékeléseket egy későbbi létösszegzés látja el megfelelő szavakkal. Ami lehet, hogy talmi bölcselkedésnek hat, de az emlékezés narrativizáló igyekezetének működéséről bizonyára sok mindent elárul annak, aki erre kíváncsi, és nem a kronológia és a szukcesszivitás szabályainak betartása érdekli. Ha viszont ez érdekli, Nádas memoárja nemigen fogja kielégíteni kíváncsiságát, hiszen a *Világlo részletek* emlékezője fenntartja magának azt a szabadságot, hogy ide-oda kóboroljon élete eseményei és az azokat befolyásoló ősök cselekedetei, habitusa, lakberendezési tárgyai vagy éppen internálótábora között. Minden fontos számára, ami a rokonság exponenciális függvénye okán személyét ilyen vagy olyan értelemben érinti. És hogyan érinti személyes vagy politikai, családi vagy ideológiai, baráti, vallási, szerelmi, kulináris, építészeti, stílusbeli vagy bármilyen értelemben? Ami egyszerre olvasható az én totalizációjaként (a galíciai zsidók ellehetetlenülő életétől a nagybácsi irodabútorán álldogáló Dávid felemelt kezének ujjbegyén megülő porszemig minden az elbeszélő én személye alá vonódik), olvasható a tárgyilagos tekintet dokumentáló igyekezetének betetőzéseként, a racionalizmus módszertani alaposágának bizonyításaként, olvasható az én tisztaság- és rendmániájának minden részletre kiterjedő kielégítéseként. Ez utóbbit illetően maga az emlékező köti ezt a gyásmunkához mint elvégzendő emberi feladathoz:

39 NÁDAS Péter, *Világlo részletek I–II.*, Bp., Jelenkor, 2017, I. kötet, 521–522. A továbbiakban VR. rövidítéssel az idézetek után adjuk meg az oldalszámokat.

Augusztus közepén térhettem haza. Itt neki kellett állnom bevásárolni, főzni, mosni, takarítani. Régóta nem volt senki a házban, aki ezeket a műveleteket elvégezte volna. S amikor láttam, hogy ez így mégsem lesz elegendő, még alaposabban kell nekiállnom, akkor az iskolakezdés előtti napokban rendes nyári nagytakarítást rendeztem a házban, rögeszmésen, kétszeri padlóúrolással, öblítővizekkel, sárga beeresztővel, pasztázással, padlókeféléssel a meztelen talpamra erősített, gondosan viaszozott kefével, ami még mindig nem volt elég a jóhoz, mert akkor még hátravolt a padlófényezés egy puha ruhával. Ragyognia kellett ennek a kurva háznak. Nádas István egykori vegyi üzemének pasztáitól és viaszától csillogott. Talán egy hétig eltartott, míg a szükséges műveletek végére értem. Igazi gyászmunka volt. A takarítás azóta is nekem való munka. Emlékmunka, örületesen el tudok veszni minden részletében. Sok idegen házat, szobát, konyhát, kamrát, padlást vakartam ki rögeszmésen a mocsokból hosszú életemben. Olyan szobákat, lakásokat, házakat is kivakartam, amelyekbe csak nagyon rövid időre fészkeltem be magam vendégként vagy bérlőként. Őszintén remélem, hogy úgy halok meg, hogy előtte még ki tudok takarítani. (VR. II., 545.)

Az 1955. május 15. utáni, azaz az anya halála utáni augusztusról van szó. A lét személyes léptékeit, igen, a személyesség legintimebb zónáit sem hagyja érintetlenül Nádas memoárja.

Nagyobb léptékben viszont a kétkötetes könyvet a felvilágosult racionalizmus berekesztődését feldolgozó gyászmunka írásfolyamataként foghatjuk fel. „Emlékmunka” a huszadik század véres diktatúráiról, amelyekbe személye anyai vagy apai ágon bármilyen értelemben bevonódott. A huszonegyedik század kezdetén még egyszer kitakarítani a közel- és régmúlt feledésbe merült, összemocskolt, elhanyagolt vagy éppen szándékosan elrejtett részleteit. A halál kaotikusságával szemben állva még egyszer alaposan kitakarítani.

Kétféle takarító létezik: az egyik, aki a takarítást célracionális cselekvésként, a beálló rend miatt végzi el, a másik pedig magáért a folyamatért szereti a takarítást. Az első kíméletlenül végigszáguld a feltakarítandó felületeken, kihajigál mindent, ami a szeme előtt lebegő szent cél, a rend érdekében feleslegesnek minősül. A második, akárcsak Nádas, élvezettel veszi kézbe gyerekkorának gondosan elrakott tejfogait, leporolgatja, megforgatja, időt hagy a fellelt tárgyaknak elmondani saját történetüket, majd a végén a nagymama kötényéből lett portörölt gondosan

kisimítva teszi vissza a tavaly vásárolt, kiöblített felmosóvödör peremére. Mindazonáltal nincs ellenére a takarítással beállt időleges rend sem. Vagy a rendnek az illúziója sem.

Nádas takarítási szenvedélyében nem önti ki például a kommunizmust a fürdővízzel együtt, hanem kézbe veszi, forgatja, nézegeti, és megpróbál észszerű leírást adni róla létezésének kezdetei, körülményei és hatásai számbavételével. Rendrakási igyekezete nyomán világossá válik, hogy a mára Magyarországon már szitokszóként ható kommunizmus ilyesfajta megközelítése olyan progresszív társadalmi folyamatokat is feltárhat, amelyek az emberi szolidaritás és a szociális érzékenység humán attitűdje okán érdemesek az elismerő figyelemre. Az anya alakjának értelmezése, politikai meggyőződésének aprólékos megfigyelése olyan belátásokhoz vezet el, miszerint akarjuk, nem akarjuk, a kommunista elkötelezettségű aktivisták nyomán épült ki Magyarországon a szociális gondoskodás egész rendszere, a gyermekjóléti szolgálat, a népegészségügyi szolgálat, a gyermekmentő intézmények, a falusi és iskolai könyvtárhálózat stb. A felsorolás közel egy oldalt⁴⁰ tesz ki a memoárban, majd a következő passzussal zárul:

Mindezt az idő persze eltemette, illetve a zsigeri antikommunista regresszió gondoskodott róla, hogy ezeknek a társadalompolitikai történéseknek az emléke legyen kitörölve, habár a hálózatok és az intézmények jobbára a mai napig működnek. (VR. I., 475.)

A „zsigeri antikommunista regresszió” meg nem nevezett képviselőinél Nádas bizonyára nem fog „babérokat aratni” ezért a hangért. Még akár az is előfordulhat – miként az előbb idézett cikkek elemzése nyomán láthattuk –, hogy őt magát a kommunista rezsim „üdvöskéjének”, esetleg családi ágon, mintegy az öröklési jog drámai eredményeképpen eleve (azaz leküzdhetetlenül, lemoshatatlanul stb.) kommunistának minősítik.

Amitől viszont az elbeszélő a maga idejében nagyon radikálisan elhatárolódik. Jóllehet a könyvben egy olyanfajta – nevezzük itt megértésnek – szóval, egy olyan megértéssel van a progresszívnek bemutatott, kommunista törekvések felé, ami nem igazán mondható széles körben művelt interpretációs eljárásnak Magyarországon. Az Új Ember kommunista projektjének a próbáját végzi el a szülein (Tauber

⁴⁰ *Uo.*, I., 474–475.

Klára és Nadas László) és a gyámjain (Aranyossi Magda és Aranyossi Pál), vagyis látja ugyan, hogy ezek a II. világháború alatti kommunista illegalitásban kitartó, szívós kommunisták, akik sokszor makacsul szembementek az életösztön minden parancsával, micsoda meghasonlással kerültek bele a szocialista káderpolitika zavaros szituációiba, hazugságok és meggyőzések között topogva micsoda aljas döntéseket hoztak. De nem felejt el láttatni azt sem, hogy számos vonatkozásban progresszív célkitűzéseik voltak, amelyek a humán közösség szolidaritásérzésének tételezésén alapultak, amikor a segítőkészséget és a szociális igazságosságot tekintették kiépítendő világuk alapértékének. És akkor adódik a kérdés: szabad-e látni ma ezt a Kárpátok alatt? Egyrészt. Másrészt örült beszéd, de van benne rendszer. Különösen, ha azokat a két világháború közötti kommunista brosúrákat és szenvedélyes hangú esszéket nézzük, amelyeket Alexandra Kollontai, Elfriede Friedländer (írónevén: Ruth Fischer), a közép-európai kommunizmus partizánjai írtak a szociális és segítőrendszerek mihamarabbi kiépítéséért emelve fel a szavukat.

Radnóti Sándor olvasatában⁴¹ mindez a következőképpen összegződik:

Nadas egyik nagy tette ebben a műben valamifajta írói igazságszolgáltatás ezeknek az embereknek, akik – bármi is történt velük és irányzatukkal – a század egyik nagy felszabadító mozgalmába léptek be. Nem rehabilitáció ez: költői igazságszolgáltatás. S ezt a regény műfajának szellemében éri el: minden egyes szereplő igazságának keresésével. Megmutatja a nemes, bátor – esetenként hősi – döntést: a munkásmozgalomban és az ellenállásban való részvételt.⁴²

Radnóti egy olyan jogi kifejezést – „igazságszolgáltatás” – hoz be ebbe az értelmezési keretbe, ami teljesen kívül áll a memoár mint műfaj és mint konkrét szöveg horizontján. Ezt valószínűleg maga a recenzens is érzi, ezért rögtön visszavesz a terminus referenciális, törvénykezési erejéből, és hozzáteszi, hogy „nem rehabilitáció ez: költői igazságszolgáltatás”. Ami akkor lehetne igaz, ha Nadas fiktív szereplőkkel játszattá el „az alsó osztályok emancipációjának és mobilizációjának pátosát”. Bár még akkor is nagyon tézisregényízű lenne ez a „költői igazságszolgáltatás”, amivel az eszme melletti magánemberi elköteleződését is nyilvánvalóvá kellett volna tennie.

⁴¹ RADNÓTI Sándor, *Szilénoszi emlékiratok*, Jelenkor 2017/július–augusztus, 885–890.

⁴² *Uo.*, 886.

Nádas azonban történeti figurákról ír le olyan dolgokat, amelyeket a mainstream történetírás nem nagyon szokott emlegetni. Ebben én egyfelől nem látok igazságszolgáltatást, másfelől költőinek se nevezhetném, hacsak nem annyiban, hogy ezek a valós figurák egy alternatív műtfeldolgozás narratívájába kerülnek bele. De költői-e, ami narrativizálódik? Pátosznak pedig végképp nyomát sem látom. Legfeljebb néhol megemelkedik a szöveg indulati szintje. Az elbeszélő hang jobbra igyekszik megmaradni a leírások szintjén, amikor pedig ez veszélybe kerülne, például az anya ambivalens alakjánál, Nádas az irónia némiképp meglepő és mindenképp kegyeletsértő formáját veti be a „hülye anyám”⁴³ pátosztalanságára hagyatkozva, amely erős érzelmi szituációkban a szeretet, a ragaszkodás és a gondoskodás kellőképpen eltávolított emócióinak jelölésére szolgál.

A „költői igazságszolgáltatás” felvetésével azonban Radnóti nagyon gyorsan áttolta az egész diskurzust a fikció területére, és semlegesítette ezáltal a memoár azon kifejezett igyekezetét, hogy az adatok és a családi irattár eseményei kapcsán egy olyan mikrotörténeti szálát fonjon be a (magyarországi) kommunizmus történelmi feldolgozásának (?) mainstream diskurzusaiba, amely legalábbis a nézőpontok pluralitását szeretné fenntartani. Radnóti azt mondja, ennek nincs köze a valósághoz, nem érhet hozzá a történetiségfelfogásunkhoz, ez írói (még pontosabban: költői) igazságszolgáltatás.

Kicsit úgy hangzik ez, mint amikor Lengyel László bezárja Nádaszt a gomboszegei kisboltba. Nádas nem rehabilitálható, nem érintheti meg a véleményformálók által „gondozott” közvélekedés oly sérülékeny felületét.

És itt most nem az a kérdés, hogy megteszi-e, hogy van-e a szövege annyira átütő, személye pedig olyan népszerű, hogy a szépirodalmi elit képviselőjeként hatást gyakoroljon a közfelfogásra ilyen vagy olyan témában. Hanem hogy ez eleve letiltódik azáltal, hogy így olvassák, ilyennek olvassák, a nyelv preskriptív, valóságformáló erejénél fogva tiltódik le. Ami azt jelenti, hogy a kortárs kulturális (ezen belül is szépirodalmi) elitben nem a kölcsönös megértés (ne adj’ isten, megerősítés) szándéka és a jóhiszeműség retorikája a meghatározó, hanem az áttételes elutasítás, kirekesztés kontraproduktív nyelvjátéka. Innen nézve mondható az, hogy Nádasnak e tekintetben nincs karrierje, nem lehet, mert

43 A Radnóti Sándor által is kiemelt jelenetben, amikor az anya torokszakadtából élteti Rákosit, akkor olvasható ez a mondat, és pontosan érzékelteti is, amit mondani szerettem volna: „A szívem mindenesetre abban a pillanatban megszakadt érte, a gyalázatosan hülye anyámért.” (VR. II., 442.) Egy másik szöveghelyen pedig így jelenik meg a színtagma: „De amíg anyánk élt, azaz tréfálkozva és nevetgélve haldoklott, addig apánk nem hallatott egyetlen panaszos szót. Némán rogyadozott, és együtt nevetgélt a hülye anyánkkal.” (VR. II., 368.)

lépten-nyomon kiíródik a magyarországi véleményformáló értelmiség lehetséges kariertörténetének keretei közül, ki van paterolva, át van helyezve az írói (sőt költői) világ fikcionalitása által képződő valóságtartományba. Talán azért, mert „Nádasban van valami olthatatlan vágy spekulatív igazságok ellentmondást nem tűrő megfogalmazására”?⁴⁴ És ezzel újra az igazságdiskurzusnál tartunk.

A helyzet kicsit úgy néz ki, mintha átsöpört volna rajtunk a dekonstrukció hurrikánja, és a nyomában itt maradt tájainkon a gyanakvás szele, amely minden kijelentő módú állítás esetén megérinti arcunkat. Ez a gyanakvás szállja meg a kritikusi elmét a Nádasnak tulajdonított igazságdiskurzus olthatatlan vágya, illetve a szerző „antihumanizmusa” láttán. Ez ügyben az egyik legjózanabb hangot Bagi Zsolt ütötte meg az *Egy botrány anatómiájához* című, 2011-es írásában, amely Nádas politikai esszéinek eljárás módját és hatását vizsgálja. Az író vélt antihumanizmusával kapcsolatban azt írja, hogy „Nádas hajlamos a jelenségeket a maguk embertelen voltában megragadni. Ott, ahol ez emberi, túlságosan emberi érzelmeket, érdekeket sért, ott ezt a magyar közélet mindannyiszor mint támadást fogta fel”.⁴⁵ Az „embertelenség” fogalmát ezt követően a humanizmus álarcosbálját kívülről szemlélő elemzés minőségeként definiálja: azért nevezik Nádas embertelennek, mert nem tartja be a humanizmus egyetlen dramaturgiai elvét sem, amikor a „dolgok állásáról” beszél.

A dekonstrukciót illetően Bagi a politikai diskurzus felől vonja le a tanulságokat, amikor Nádas szimulációs (Kelet-Európa új demokráciáinak kezdeti) és disszimulációs (nyugati) kultúrafogalmáról ír. Nádas nyomán Bagi azt állítja, hogy az „antidemokratikus közbeszéd”⁴⁶ ironikus módon „kitanulta a dekonstrukciót”, és a referencia szabad áthelyezésével tesz viszonylagossá mindent, amit a demokratikus berendezkedés alapértékeiként tartanak számon. „[A] nyelv kreatív használatáról van szó, amely egész egyszerűen használhatatlanná teszi azt a humanista politikai (és kulturális) diskurzust, amelyet túlságosan is természetesen tartunk az egyetlen lehetséges demokratikus nyelvnek.” A felvetés nagyon izgalmas, a következmények nélküli, magyar politikai közéletben igen eklatánsan körvonalazódik az, amiről Bagi beszél.⁴⁷ Ugyanakkor még mindig a dekonstrukció eljárásainál maradva azt állítja, hogy:

44 RADNÓTI, *i. m.*, 889.

45 BAGI Zsolt, *Egy botrány anatómiájához*, Műút, 2011, 029., 52–55., 53.

46 *Uo.*, 55.

47 Bár nem lehet nem meghallani, hogy a „kreatív” valamiképpen az „etikátlan” helyett áll, talán azért, hogy a kritikus maga is az „embertelenség” terepéről tehesse megállapításait.

a magyar demokratikus közgondolkodás nemhogy sohasem tette meg a *saját* eredetét kritikai vizsgálat tárgyává, de éppoly nagyvonalúan próbálkozik annak szimulatív eltüntetésével, mint politikai ellenlábasa. (...) A sopánkodás lépett a kritika és a progresszív gondolkodás helyébe. Ebben a jelenségben pedig éppen nem a demokráciaellenes mozgalmaknak kell magukra ismerniük, hanem elsősorban a demokratáknak. A hazai demokráciaellenesség ma nem sopánkodik, hanem progresszióban van, valamilyen saját képére formált módon még a kritikai gondolkodást is magáévá tette.⁴⁸ Sopánkodással soha nem fogunk demokráciát létrehozni.⁴⁹

A jelenség belső logikáját jelzi, hogy az ilyen kritikai megjegyzések – mint ahogy a már idézett Kristóf Luca-tanulmány meglátásai –, amelyek nem kifejezetten a sopánkodás retorikáját működtetik, nem is igazán kerülnek be a magyar politikai közbeszédbe, vagy ha bekerülnek is, csak amolyan rövid hatású, bombasztikus hírként. Ami onnan nézve végül is érthető, hogy kutya nehéz lenne úgy sopánkodni, hogy meghalljuk azokat a hangokat, amelyek viszonylag pontos és a józan ész nevében megfogalmazott helyzetfelismeréssel jelzik sopánkodásunk hatástalanságát.

Jelen tanulmány csupán jelezni képes azt a gyanút, hogy Nádas Péter értelmiségi karriertörténete a karrier nélküli író Leitmotivja körül (nem) épül ki. Ez jobbára annak is köszönhető, hogy a kortárs magyar elitstruktúra zavarai és a kutatások által hangsúlyozott hiányzó elitkonszenzus miatt értelmezhetetlenné válik a karrier fogalma. Egy ilyen kontextusban viszont az író által vállalt „életfogytig tartó önkéntes száműzetés” (VR. II., 304.) mint az ellenállás karriermodellje képződik meg.

48 Hogy „kritikai gondolkodásnak” nevezhető-e ez a fajta észjárás, erősen vitatnám, de hogy „progresszióban” van, az megkérdőjelezhetetlen. Noha ez a „progresszió” kizárólag az antidemokratikus berendezkedés lehetséges jövője felől látható annak. Minden egyéb irányból burjánzásként hat.

49 Bagi Zsolt, *i. m.*, 55. Kiemelés az eredetiben.